

דניאל ויצמן

"מה לכם תדכאו עמי"

נצב לריב ה' ועמד לדין עמים.¹ ה' במשפט יבוא עם זקני עמו ושריו ואתם בערתם הכרם גזלת העני בבתים. מה לכם תדכאו עמי לפני עניים תטחנו (ישעיהו ג, יג-טו).

מבוא

האי-צדק והניצול החברתי של המושלים על גבם של עניי הארץ העסיקו את "לוחמי החירות", עבדי ה' הנאמנים, נביאי ישראל. במאמר זה נחקור את המטאפורות שבהן השתמשו הנביאים כתוכחות חברתיות ואת משמעותם התיאולוגית, במלחמתם להנחיל "סדר יום אחר", באגינדה החברתית של הממלכה היהודית.

הסיטואציה – מסגרת (קונטקסט)

פסוקים יג-טו בישעיהו ג מהווים יחידה עצמאית² עם תוכן משפטי מובהק. ניילסון³ (Nielsen) ראה שלושה טקסטים בישעיהו (א, ב-י; ג, יג-טו; ה, א-ז) כשייכים למודל זה. הטקסטים האלה מהווים תמונה המייצגת את קשרי העם (או חלק ממנו) עם אלוהיו. ה"ריב" (לפי ניילסון) הוא מטאפורה ידועה אשר

- 1 רוב המתרגמים והחוקרים מאמצים את תרגום השבעים, המתקן "עמו" במקום "עמים" שבנוסח המסורה. לאחר שוילברגר מצביע על הבעייתיות באימוץ המילה "עמים", הוא אומר בסוף טיעונו: "dass die einfachste Lösung darin besteht, mit G und S zu lesen", H. Wildberger, Jesaja, Neukirchen 1982, p.131.
- 2 על אף האופי העצמאי של היחידה, כמה חוקרים קושרים יחידה זו עם פסוק יב בעקבות המילה "עמי", החוזרת פעמיים בפסוק זה ובפסוק טו, ויחד עם ה"פורמולה" הדומה "עמו" בפסוקים יג-יד. בכל אחד מהפסוקים האלה יש התייחסות ל"עם" לעומת "המושלים", כאשר "נגשי" העם (המושלים) הם האנטיתזה של המנוצלים. אפשר להציע אם כן את החיבור הבא: (א) פסוק יב: כשל המנהיגות המלכותית; (ב) יב b: המנהיגות הדתית מאכזבת את העם; (ג) פסוקים יג-טו: ניצול הסיטואציה ע"י ראשי העם. O. Kaiser, Das Buch des Propheten Jesaja. Kapitel 1-12 (Göttingen 1981) pp.83-84, מציג את פסוקים יב-טו, כיחידה תחבירית של "קיינה על סבל העם" (פסוק יב) והחלטה אלוהית להתערבות (פסוק יג). מטרת היחידה לדעת קייסר היא להצדיק את ההכרזה על החלפת המנהיגות הכושלת כפי שצוין בפסוק א.
- 3 K. Nielsen, "Das Bild des Gerichtes [Rib-patter] in Jes 1-12", VT29 (1979), pp. 309-324.

משחזרת עובדות העונות לקווים מנחים ברורים: קריאה של העדים, כתב אישום, הגנה ופסק דין. מתוך נקודת מבט זו ולאחר איתור מודל הריב, מדגיש ניילסון את חשיבות השינויים ששינה הנביא בנאומו אצלנו: (א) אין הגנה לאחר הצגת כתב אישום חמור; (ב) הקטגור והשופט הם אותה ישות.

הבדלים אלו מדגישים, שרק ה' מסוגל להגיש את כתב האישום. המנהיגות בישראל אינה יכולה להתגונן. ה' הוא שופט צדק, והמנהיגות אשמה בכל הסעיפים של כתב האישום.

עקב דאגתו העמוקה של האל לגורל העם, ה' מאבד את סבלנותו,⁴ פורץ לתוך הסצנה – אולם בית המשפט – כדי להאשים את רומסי החוק והסדר בהאשמות קשות ומוצדקות. ה' מצביע על שפל המדרגה המוסרית, הערכית, הדתית והחברתית שהעם שרוי בה.⁵ במשפט המכונה "משפט האל", ה' הוא השופט, הקטגור והמוציא לפועל של גזר הדין (ובמילים של קייסר: "האל הלוחם בעד ונגד האדם").⁶ ה' הופך להיות סגורו של העם ואינו מסוגל וגם אינו רוצה לשמוע שום טיעון להגנת המושלים, שהם האחראים העיקריים להידרדרות העם. ישראל, עם סגולה הוא לה', בנו בכורו, בבת עינו. לכן רואה האל את עצמו מחויב לפתוח בהליכים משפטיים נגד מנהיגי "שלטון האליטות". האל אינו נותן אפשרות ל"שימוע" והופך להיות השופט והתליין.⁷

התייחסותו של פסוק יג לעם כאובייקט וכמטרה לפסק הדין יכולה להטעות. הטקסט המקראי מדבר על "עמים". כך הפסוק מצליח להכניס אותנו לאווירה מיוחדת במינה. מושלי יהודה משמשים כדוגמא למשפט ראווה אישי השייך לכלל המשפט האוניברסאלי של ה' נגד הגויים. רוב החוקרים אמנם, כפי שצינו קודם,⁸ מאמצים את גרסת תרגום השבעים – "עמי" – לפסוק זה. הסברם מתבסס על הרצף הספרותי שיש ביחידה המבליטה לאורך הפסוקים את המילה "עמי" [פרוקש (Procksch)], וכן על הטיעון שהמושג "המשפט האוניברסאלי של ה'" מתפתח בתקופה מאוחרת יותר [ינג (Young)].⁹

- 4 ראו קייזר (לעיל הערה 2), עמ' 85.
 5 על מנת להרחיב במוטיב זה ראו E. J. Young, The Book of Isaiah, Grand Rapids 1969, p. 159; O. Procksch, Jesaja 1, Leipzig 1930, p. 77.
 6 ראו לעיל הערה 4.
 7 F. Delitzsch, Commentar uber das Buch Jesaja, Leipzig 1889, p. 88.
 8 ראו לעיל הערה 1.
 9 W. Eichrodt, Der Heilige in Israel, Jesaja 1–12, Stuttgart 1960 אינו מאמץ את נוסח השבעים, וטוען: "כל העמים עומדים מול ה'". B. Duhm, Das Buch Jesaja, HKAT.

האשמה המופנית אל זקני העם ושריו והתערבות האל לעזרת הציבור, גורמים ל"סיעור מוחין" אצל חוקרי המקרא הרבים, המחזיקים בשינוי הגרסה הנ"ל. פרוקוש מדבר על יצירת אווירה של גאולת העם בהתערבותו של האל כשופט. אייכרוד (Eichrodt) מדבר על שופט הפונה בעיקר ל"מעצבי המדיניות" של האומה היהודית. חנסן (Jensen) מדבר על עם ומנהיגות "תחת חקירה ומשפט", כאשר ההמלצה הסופית היא להגיש כתב אישום נגד המנהיגות. דיליץ (Delitzsch) מדבר על תהליך קונצנטרי (מעגלי) (א) העמים; (ב) העמים ובתוכם ישראל; (ג) ישראל ובתוכם השרים והזקנים; (ד) השרים והזקנים ובתוכם העם הנטוש והסובל.

אנו רוצים להציע פתרון באוצר המילים הקשורות למודל המשפט בפסוקים

יג-אT:

נושא	פועל	אובייקט
א. ה'	ריב	-
ב. ה'	דין	עמו (שבעים), עמים
ג. ה'	במשפט יבוא	עם זקני ושריו

בשורה א הפועל "ריב" הוא פתיחה להצהרת עקרונות כללית, והוא נבדל מ"דין" ו"משפט". האחרונים מגדירים סוגים שונים של ניסיון לפתרון הסכסוך; ריב אינו נכנס לקטגוריה הזאת. הפועל מצביע על מגמה של מצג עובדות, תהליך שימוע וכתב האישום בפני "בית המשפט הגבוה לצדק". ליתר דיוק (ברוב המקרים) על ההליך המשפטי בכללו.¹⁰

III-4, Göttingen 1967, טוען שהפורמולה ברבים יכולה להיות מנהג עתיק בשימוש באורקל. Hesse טוען שהנביא רוצה להכניס את עם ישראל לאווירה של תוכחה ולפיכך פונה ראשונה לגויים. גם Nielsen מקבל את נוסח המסורה. רד"ק טוען: "בכל זמן הוא נצב ועומד לדין כל העכו"ם כל שכן עמו ישראל שהשגחתו יותר עליהם מפני שהם קרובים אליו יותר משאר העכו"ם". ר' יוסף קרא, חולק עליו ואומר: "ותרגומו שבטיא דישראל, העניין מוכיח שהוא כן, שאינו מדבר אלא בישראל". כמו כן כתב ר' אליעזר מבלגנצי ור' יוסף כספי, מקראות גדולות הכתר, ישעיהו, בר-אילן תשנ"ו. לפי דעתנו יש לאמץ את הכלל המחקרי: Lectio Dificilior Preferenda (הגרסה הקשה היא המועדפת).

10 ראו G. Liedke, ThAT II הפועל לריב, עמודות 771-777; הנ"ל, "Le' Rib - Pattern", requisitoire prophetique sur al rupture de L'Alliance", Bib 43 (1962), pp. 172-196; J. Harvey, Le plaidoyer prophetique contre Israel apres la rupture de l' Alliance (Brugge B. Gemser; "The Rib- or Controversy-Pattern in Hebrew ; עמי 116-117; (Montreal 1967= Mentality"; VTS 3 (1955), pp.120-137.

בשורה ב אובייקט פעילותו של ה' הוא "עמו-עמים". הופעתו באמצעות הפועל "לדון" משקפת את תפקידו של ה' לא כקטגור אלא כשופט.¹¹ מתוך הרבגוניות במשמעות הפועל "לדון" אומר לידקה (Liedke) כי יחד עם המנהיגות "המעיקה" נמצאים האביונים, היתומים והאלמנות וכולם הם יעד הדין.¹² ה' מלמד את העם שמושג הצדק הוא מושג אלוהי וקדוש. בפסוקים שנושאים הוא ה' משמעות הפועל לדון היא להעמיד למשפט, הוצאת פסק הדין, האשמה והנחלת צדק. במושגים האלה מתמזגים רעיונות השייכים למסורות ישראליות עתיקות, הרואות את האל כבורא העולם, כמלך וכשופט כל הארץ (העולם) העושה צדק לנצרכים.¹³

בשורה ג שבה האובייקט הם הזקנים והשרים, הנביא משתמש בפורמולה: "משפט יבוא". אפשר להשתמש במוטיב זה בתפקיד של קטגור ושל שופט כאחד.¹⁴ ביחידתנו נדרש הקטגור לבוא לזירה עם "תיקי האשמה עבים". כאשר ה' מופיע בתפקיד זה, האדם מתחנן לפניו שלא להופיע בבית דינו: "ואל תבוא במשפט את עבדך כי לא יצדק לפניך כל חי" (תהלים קלג, ב).

תחושה זו של חשש "מהקטגור המפורסם" והאימה להגיע לבית הדין יהיו הרקע לקריאתו של ה' להעמדת הדין של המנהיגות המושחתת. תוצאות המשפט לא יתפרסמו ברבים, אלא "בדלתיים סגורות", אולי כדי ליצור את תחושת "Argumentum et silentio" (טיעון של שקט). חבר הנאמנים מוזמן לפענח בעצמו מה יעלה בגורלה של המנהיגות עקב התנהגותם הלא-ראויה. רצף המשפט והלך הרוח של האירועים מובילים אותנו, הקוראים, להבין את פסק הדין הקשה של הנאשם. התיאור הרטורי המבריק של הנביא משכנע את השומע שפסק הדין יהיה קשה.

11 Nielsen, *Jahweh as Prosecutor and Judge*, Sheffield 1978, p. 30

12 G. Liedke *ThAT I*; הפועל: "לדון", עמודות 445–448, *ThAT II*; V. Hamp, "לדון", עמ' 207–200.

13 פסוקים רבים יכולנו להציג כדי לבסס טיעון זה, ונביא כמה מהם: דברים לב, לו: "כי ידין ה' עמו ועל עבדיו יתנחם כי יראה כי אזלת יד ואפס עצור ועזוב". את אותה פורמולה משפטית אפשר למצוא בתהלים קלה, יד: "כי ידין ה' עמו ועל עבדיו יתנחם". בתהלים עו, ט–י רואים את פסק דינו של ה' הניצב מול הנוגשים כדי להציל את כבודם: "משמים השמעת דין ארץ יראה ושקטה", "בקום למשפט אלהים להושיע כל ענוי ארץ סלה". בתהלים קמ, יג צדק לסובל משמעו להגן על זכויותיו הלגיטימיות. הפעלים לשפוט ולדון מופיעים כמקשה אחת, כדי להצביע על מגמה של הצלה. עלינו לזכור שבישעיהו ג, יג–יד "עמו" מזוהה עם הנזקקים והמסכנים וזה מה שמאפשר הגנה ועשיית צדק אלוהי.

14 ראו נילסן (לעיל הערה 11) עמ' 30.

התוצאות הסופיות של המשפט לא יאפשרו ערעור באינסטנציה גבוהה יותר. הנביא משאיר פתוח את סוף נבואתו. הקראת העונש תינתן על ידי חבר הנאמנים.

הגיוני לחשוב שמול הנביא עומד הכוח העצום שצברו האליטות, כאשר דלי הארץ תלויים בהן וניצבים מולן מחוסרי כול.¹⁵ הרברט (Herbert) חושב שהבאת מוטיב הכרם בנבואה מצביע ישירות על "מושב בחיים". נבואה זו נאמרה לדעתו באחד מהמועדים, כאשר עם ישראל והעולם כולו מקבלים את מלכות ה'.¹⁶

התמונות (הדימויים)

שלוש התמונות (דימויים) שבהן נעסוק מופיעות בגוף האשמה. רק לאחר הצגת הדימוי הראשון מבואר על מה ולמה יצא הקצף: "גזלת העני בבתיכם". כדי לזהות את קרבנות העוול ניעזר בהשוואות הבאות:

בערתם הכרם¹⁷

גזלת העני בבתיכם

תדכאו עמי

ופני עניים תטחנו

יש שני יעדים: אחד מתייחס לבני אדם – "עני" ו"עניים", והאחר מתייחס למוסדות: "כרם", "עמי".

ההשוואה שנוצרה היא ברורה: כרם-עני, עמי-עניים. כדי להזדהות עם זעמו של ה', חשוב להתבונן במוטיבים האלה, שכן המילים אוגרות בתוכן את כתב האישום. זעקת העם מגיעה אל ה' אשר שומע את נאקתם מפני הנוגשים.

15 על האשמות הנביא אומר M. Schwantes, Das Recht Der Armen (Frankfurt 1977), עמ' 112: allgemein grundsätzlich und radikal. Sie ist allgemein, weil nicht zu erkennen ist, in welcher Funktion und Eigenschaft die Angeredeten im besonderen angeklagt werden. Sie ist grundsätzlich' weil das Handeln der Angeredeten im ganzen als 'Raub', 'Zerschlagung', und 'Zermalmung' aufgedeckt wird. Sie ist radikal' weil solche gezielte Unmenschlichkeit gegen die Person, des Armen nur auf das Ende zusteuern kann".

16 ראו A. S. Herbert, Isaiah 1–39, Cambridge 1973, p. 43.

17 התרגומים והחוקרים שבדקנו מביאים את גרסת נוסח המסורה: "כרם". התרגום הלטיני NBL מתרגם: "כרמים", ומוציא מכלל אפשרות התייחסות מטפורית לעם ישראל. השבעים מרחיקים לכת ומתרגמים: "כרמי". כך הסגנון הספרותי יכול להיות מרתק (עם זקני עמי [...] בערתם כרמי [...] תדכאו עמי) אך רוב החוקרים אינם מקבלים את גרסת השבעים.

המנהיגים בהתנהגותם מאבדים את חלקם בנחלת ה' ומשתייכים למחנה האויב מול ה'.

נתון זה מצביע על חוסר ניטרליות וסובייקטיביות מצד ה', אשר במפגיע נמצא לצדם של העניים. ה' אינו שומע בפסיביות על נסיבות האירועים שהביאו למצב כה חמור; הוא מאשים ושופט.

בערתם הכרם

השימוש בכרם כמטפורה וייחוסו לעם ישראל ידועים בספרות המקראית. עם שעסק בחקלאות ראה במרכז הווייתו את העבודה בגפנים.¹⁸ המקרא השתמש במוטיב זה כרקונסטרוקציה (שחזור) של ההרס ושממה או של הטלת סנקציות על העם. מוטיב ה"שחזור" הוצג פעמים רבות בפורמולה (עמוס ט, יד): "ובנו ערים וישבו" – שחזור ערים ובנייתן, "ונטעו כרמים" – שחזור החקלאות, המראה על התיישבות קבע בארץ. הכרם הוא מוטיב כל כך טיפוסי, עד שהנביא הושע נוטע אותו במדבר: "לכן הנה אנכי מפתיה והלכתיה המדבר ודברתי על לבה. ונתתי לה את כרמיה" (הושע ב, טז–יז). כך גם בענישה: ליד הבתים (ממד הבנייה) מופיע הכרם (ממד החקלאות): "בתי גזית בניתם ולא תשבו בס כרמי חמד נטעתם ולא תשתו את יינם" (עמוס ה, יא).

חלק מהשימושים המטפוריים הרבים של הכרם מתייחסים לעם ישראל.¹⁹ המקרא מביא את המילים "גפן" ו"כרם" כהגדרה לעם ה'.

א. תהליך הגידול וההתפתחות של הזן המיוחד, וההשתוממות על גידולו כגידול פרא לאחר ההשקעה הרבה: "ואנכי נטעתך שרק כלה זרע אמת ואיך נהפכת לי סורי הגפן נכריה" (ירמיהו ב, כא).²⁰

ב. בעל מזמור פ בתהלים מתאר ומפתח בצורה מכסימלית את המטפורה על הגפן. ישנן שני קצוות בהיסטוריה של העם: (1) נטיעת הכרם על ידי ה' (כאקט חיובי); (2) חורבן והרס (כאקט שלילי). הנטיעה היא "הרכבה". החקלאי מוביל את הזן שוב לארץ המובטחת ממצרים ומכין את הקרקע לנטיעתו המחודשת של הכרם. כדי שהזן הפעם יצליח, הוא מסקל את

18 ראו בראשית ח, כ; שמות כב, ד; שם כג יא; דברים ו, יד; יהושע כד, יג; שמואל א ח, יד ועוד. ראו גם הסברו המקיף של י' פליקס, עצי פרי למיניהם צמחי התני"ך וחז"ל, ירושלים תשנ"ד, עמ' 67–82.

19 גפן וכרם הן מילים נרדפות, והשימוש בהן מצביע על פוריות הארץ, ראו R. Hentschke, ThWAT II, קול "כרם", עמ' 56–66.

20 השוואת ישיבתו, ה, א–ז.

הקרקע מאבנים (מגרש את הגויים), ומנכש עשבים שוטים וקוצים. ניסיון ההרכבה הוא מופלא בתוצאותיו. כל הארץ מתמלאת בגפנים והופכת לכרם ענק. ימה וקדמה צפונה ונגבה ענפי הגפן מתפשטים וכובשים כל חלקה. שורשי הגפן מושרשים היטב בקרקע, צלה הנאה והיאה מכסה את ההרים הרמים ואת ארזי הלבנון.

ג. הרס, חורבן, אובדן ושממה (מתארים את המצב הנוכחי) מיוחסים לה' שפתח פרצים בגדרות, וחזירי היער יחד עם הזיזים המסוכנים רואים בכרם מקום מרעה. שניהם יחד מעלים אותו באש וכותרים אותו.

ד. תחינה לעתיד (רקונסטרוקציה): מבקשים מה' שהתבונן שוב בכרמו, שיפקוד אותו, ושיהיה שוב זן נדיר ומשובח, יד ימינו של ה', שלא יסור ימין ושמאל מייעודו.

מעניין להבליט את האלמנטים שבהם משתמש בעל המזמור לתיאור המצב. יש האשמה ברורה כלפי ה': "פרצת כל גדרתיו שמת מבצריו מחתה. שסהו כל עברי דרך היה חרפה לשכניו" (תהלים פט, מא-מב). חיות הפרא אשר רומסות את הכרם, מיוצגות כחזיר היער.²¹ "השרצים" שבכרם מחבלים בטיב הפרי ובאיכותו. התוצר הופך להיות לקוי בחסר, אנין טעם וללא שום ערך.

ה. הושע משתמש גם הוא במוטיב הכרם להגדרת ישראל: "גפן בוקק ישראל פרי ישוה לו כרב לפריו" (י, א). מתוארת כאן התפתחות הכרם עם יופיו, עם ענפיו הרבים ועם הפרי המשובח. אמנם יצירת פרות משובחים יצרה מזבחות לעבודה זרה. הקשרים הייחודיים של האל עם עמו במדבר מתוארים על ידי הנביא במוטיב הענבים במדבר: "ענבים מצאתי ישראל כבכורה בתאנה" (הושע ט, א). האנטיזה שבביטוי "ענבים במדבר" שוברת את כל המוסכמות שבחוקי הטבע ומדגישה את הפלא הגדול בגידול הכרם עם התוצאות המופלאות.

21 ראו מזמור פ. הפועל שבו בעל המזמור משתמש הוא "כרסם". ישנה לכאורה קרבה לשוניית בין כרם לכרסם. חזיר הבר מראה סימני כשרות (מפרס פרסה), אבל הוא בפנימיותו טמא. יש כאן קרבה רעיונית לדברים של הנביא ישעיהו אצלנו (ג, יד): "אתם בעריתם הכרם", כאשר האצבע המאשימה מופנית כלפי הזקנים והשרים (השרצים והחזירים?).

ו. גם יחזקאל הנביא משתמש באותם הדימויים כדי לתאר את תהליך ההתפתחות של העם (יט, י-יד). הכרם ניטע ליד מים רבים²², פירותיו רבים, וקומתו יכולה לשמש מקור לגאווה ולתפארת לכל רואיו. בניגוד לתמונה פסטורלית זו, מופיע לפתע מוטיב ההרס, החורבן, האובדן והשממה. (1) הגפן: "תתש בחמה לארץ"; (2) "ורוח הקדים הוביש פריה"; (3) "יבש מטה עזה, ואש אכלתה". בפרק יז (פסוקים ה-י) הנביא יחזקאל משתמש במוטיב הכרם כדי לתאר את חוסר היציבות ואת חוסר ההחלטיות של ממלכת יהודה, המשתקפים בשבירת ברית האמונים עם בבל ובכריתת הברית עם פרעה. בתיאור הנטיעה בידי הנשרים נכנסים אותם אלמנטים חיוביים המוכרים לנו: אדמה פורייה ומים רבים. התוצאה ידועה מראש: ענפים רבים מלאים בפרי משובח וטעים. באלמנט החורבן תופיע הרוח שתגרום ליובש ולקלקול הפרי, לניתוק העץ, לעקירתו משורשיו ולהפיכתו למוץ אשר תדפנו הרוח.

שימוש אורגינלי ביותר עושה הנביא יחזקאל עם הכרם בפרק טו. האורגינליות במתבצעת בעובדה שהנביא מצליח לשנות את "דעת הקהל" כלפי הכרם. העם שרחש תחושת גאווה, כעת נוכח לדעת, שאין בהם יכולות, יש אזלת יד ואימפוטנציה, הם אינם עושים דבר, ואין לפעולותיהם שום ערך ערכי ותועלת כלשהי. יחזקאל, אומר הנשקה (Hentschke),²³ במהלך מבריק גורם לנו להתמקד בטיב העץ במקום בפרי הבאוש. זו מתקפה אלגורית לכל החושבים שיש עליונות לעץ הגפן על פני כל העצים.

מבחינת גזעו, טוען הנביא, הגפן גרועה יותר מהאטד. גזע הגפן אינו ראוי אפילו לשימוש ככלי הסקה: "הנה בהיותו תמים לא יעשה למלאכה אף כי אש אכלתה ויחר ונעשה עוד למלאכה" (שם פסוק ה). אולי המטפורה רוצה להסב את תשומת לבנו לעובדה שהגפן הפורייה היא בסופו של דבר אילן סרק,²⁴ אשר אין לו כל שימוש. כעץ לבנייה הוא אינו איתן וגם ככלי הסקה הוא נכשל. גאוות הגפן היא ביצירת הענבים. בכך ידה תעמוד תמיד על העליונה בהשוואה לכל עצי האילן. אם היא תיכשל במשימתה העיקרית, מה יועיל לה הגזע, ענפיה ועליה? כך ישראל, אם לא יצליחו בטיב פירותיהם, מה

22 כאשר מילת המפתח בפסוק י היא: "מים" המופיעה פעמיים באותו פסוק עם התוספת "רבים".

23 R. Hentschke, ThWAT II, voice גפן, Cols. 56-66.

24 אולי לכך חותר פסוק ו שם: "כאשר עץ הגפן בעץ היער אשר נתתיו לאש לאכלה".

- יועיל להם גזע עץ משפחתי שאפילו להסקה אינו מועיל וראוי? "ונתתי את הארץ שממה יען מעלו מעל" (שם פסוק ח).
- ז. בספר ירמיהו הצדיקים והישרים הם כפרי הגפן. בפרק ו נשלח הנביא לבצור עוללות (-צדיקים),²⁵ או ליתר דיוק לאתר אותם. וכך מתואר מסע החיפוש אחר הפרי המעולה ואחר הזן המופלא, שאולי עדיין נשאר ועומד על תילו: "עולל יעוללו כגפן שארית ישראל השב ידך כבוצר על סלסלות" (פסוק ט). החיפוש תמיד מלווה באי-ודאות, אבל האפשרות למצוא את אותם סריגים פותח בפנינו את הצוהר לתהליך של רקונסטרוקציה. הצדיקים – שקשה לאתרם – יביאו מסר של תקווה: "שוטטו בחוצות ירושלם וראו נא ודעו ובקשו ברחובותיה אם תמצאו איש אם יש עשה משפט מבקש אמונה ואסלח לה" (ירמיהו ה, א). הנביא כבר אינו עושה שימוש במוטיב השריגים אלא מדבר על אנשים. הפעלים הרבים מצביעים כנראה על המשימה הבלתי אפשרית: שוטט, ראה, ידע, ביקש, מצא, עשה וסלח. החיפוש נעשה בצו אלוהי. בפרק ה (פסוק י) השליחות הייתה לקטוף שריגים (שהפכו כעת לבני אדם), אבל מאמצי הנביא לריק הם: "על מי אדברה ואעידה וישמעו הנה ערלה אזנם ולא יוכלו להקשיב הנה דבר ה' היה להם לחרפה לא יחפצו בו".²⁶ בירמיהו ח (פסוק יג) ה' בכבודו ובעצמו רוצה לקטוף את פירותיו מכרמו, שהוא עמו ובבת עינו, אבל התיאור קודר: "אין ענבים בגפן ואין תאנים בתאנה והעלה נבל".
- ח. שימוש מכסימלי אחר של מוטיב הכרם נעשה על ידי הנביא ישעיהו בפרק המפורסם על "משל הכרם" (ה, א-ז). אציין רק מספר נתונים החשובים לדיוננו: (1) נטיעת זן מעולה של ענבים; (2) הגדרת הכרם כ"בעלות פרטית";²⁷ (3) תיאור תהליכי ההכנה, שמירתו על העם (הכרם): "ויעזקהו
- 25 ראו שיר השירים ו, ב: "דודי ירד לגנו לערוגות הבשם לרעות בגנים וללקט שושנים". המדרש מסביר (שיר השירים רבה ו, א): "וללקוט שושנים, לסלק את הצדיקים שבישראל". ואולי זו כוונת השליחות של הנביא לדרוש בצדיקים, שאולי עדיין נמצאים בגפן, שהם כשושנים, שמשננים כל היום את תורת ה' (ראו בבלי שבת ע"ב: "אל תקרי שושנים אלא שושנים").
- 26 אולי גם משמעות החיפוש על ידי שליח בא ללמדנו על פולשים, המוזמנים "למבצע חיסול טוטאלי" מבלי להשאיר דבר בכרם.
- 27 שלוש פעמים מופיע בפסוק כ "כרמי", ופעם אחת "כרמו", כאשר המשמעות היא אותה משמעות. מראים כאן על קשר מיוחד במינו המשתקף גם בשיר השירים א, ו: "בני אמי נחרו בי שמני נטרה את הכרמים כרמי שלי לא נטרתי".

ויסקלהו ויטעהו שרק ויבן מגדל בתוכו וגם יקב חצב בו"; (4) זיהוי מפורש: "כי כרם ה' צבאות בית ישראל ואיש יהודה נטע שעשועיו"; (5) הכרם מעולה, משובח, מהודר עם תקווה ממשית שיישא פרי בטיב מעולה. התוצאה: פרי באושים. תוצאה זו מצריכה הגדרה מחודשת של המצב שהפך את הגפן לגידול פרא.²⁸ הנביא מקים "ועדת חקירה ממלכתית" (מביא את תוצאות הממצאים לציבור השומעים הפסיבי), ומחליט שיש להעמיד במשפט את מביאי הזן המשובח. ההשקעה הרבה רק הביאה עמה אכזבה גדולה, משפח וצעקה. השימוש במוטיב הכרם על ידי הנביא מגדיר את יחסי הגומלין העכורים בין בני אדם, ומודיע על החורבן הקרב ובא עקב התנהגותם; (6) השממה היא העונש על הזעקה של דלי הארץ ועיוות המשפט שעשו האליטות נגדם.

הנאום נכתב לקהל השרים, לזקנים ולעשירים, הממונים על מוסדות החוק אשר תפקודם גורם לאבדן המולדת.²⁹ אולי בשגרת הקריאה של הטקסט המקראי ניתן לחשוב שכל העם מלא חמס, אך בסוף הנאום נראה שלבעיית הצדק והמשפט שני פנים: יש המפעילים ויוצרים אי-צדק ויש הסובלים. יש רוצחים ונרצחים, מנצלים ומנוצלים. ברקע עוברת כחוט השני זעקת העם המזכירה לנו את זעקת העם בשעבוד מצרים. ה' שומע את נאקתם. ניצול הנזקקים נחשב לחילול השם, וכמו במצרים גאולת העם בוא תבוא. המנהיגים עוברים על כל דתי ה', מתעלמים מכל חוקי היסוד שה' ציווה אותם, וגורמים לסבל ויגון שאין לו אח ורע. זעקת הדלים פורצת מגרונם ומגיעה אל כיסא הכבוד. בעקבות דברים אלה (אף שה' מכה בכרם), אנו לא יכולים להתעלם מזהות האשמים האמיתיים בחורבן ובאבדן. בתיאור החורבן במשל הכרם ישנן שלוש פעולות:

28 ראו את הניתוח המקיף של י' פליקס, טבע וארץ בתנ"ך, ירושלים תשנ"ב, עמ' 153–158. ניתוח זה חוזר בספרו עצי פרי למיניהם צמחי התנ"ך וחז"ל, ירושלים תשנ"ד, עמ' 74–78.

29 ראו י' הופמן, משל הכרם, אנציקלופדיה עולם התנ"ך, תל-אביב תשנ"ד, עמ' 36–38, שטוען שהנביא יוצר מילה חדשה בעברית, שכן ידוע שהמילה "משפח" היא יחידאית במקרא. אנו מסכימים עם הנאמר כי הנביאים השתמשו בציניות כשרצו לקרב את דבריהם לקהל השומעים ולהפילם בפח ברשת הרטורית המופלאה של נאומם. יש להניח שהנביא השתעשע עם צמד המילים "צעקה" כנגד "צדקה" ו"משפח" כנגד "משפט", כאשר המשפט של שופטי העם הוא קרוב מאוד לגדר טמא כספחת.

- א. הסרת המשוכה. התוצאה: כולם ידרסו את הכרם ויאכלו כל מה שנותר ממנו ("היה לבער", "היה למרמס");
- ב. הכרם המושרש בארץ (שארית הפלטה שתישאר בארץ?) לא יטופל (לא יזמר, לא יעדר, ויעלו בו שמיר ושית);
- ג. הכרם הקשור לחסדי שמים (גשמים בעתם) לא יזכה לחמלה: "אצוה מהמטיר עליו מטר", אלא תהיה בצורת.³⁰

הקוצים והדרדרים (השמיר והשית) הם אלמנטים לתיאור אבדן ושממה גם בשירה נוספת של ישעיהו – בפרק כז (ב-ז),³¹ אך שם הקשר של ה' עם גידולי הפרא שונה. ה' אינו אחראי על הופעתם ועל התפתחותם, אלא הוא בעצמו יוצא לקראתם למלחמה ומצית אותם כשומר קנאי ("במלחמה אפשרה בה אציתנה יחד"). הכרם במקרה זה הוא "כרם חמד". בתוך הקונטקסט של השימוש המטפורי של הכרם והגפן כעם ה', ישעיהו בפרק ג מצביע על גורמי האבדן, השממה, החורבן וההרס הנגרמים לכרם, כשהאשמים בכך הם השרים והזקנים. המשפט מנוהל נגדם כי: "ואתם בערתם הכרם".

החוקרים והמפרשנים המודרניים תמימי דעות, בזיהוי הכרם עם עם ישראל,³² וגם מדגישים אספקטים לשוניים אחרים, כגון ו' החיבור במילה "ואתם" (פסוק יד). לדעת פרוקש,³³ ו' החיבור באה לציין את ההעברה של תשומת הלב מהעם אל המנהיגות שתחת ידיה האחריות לחוק ולסדר. לדעת

30 לעניות דעתנו הנביא רוצה לציין, שגם "עמי הארצות" (עובדי האדמה) הפשוטים והצדיקים ייענשו. בעת עונש אין ה' מבדיל בין צדיקים ורשעים, בין דלים ועשירים. ראו למשל רש"י שמות כ, ד: "מקנא ליפרע ואינו עובר על מדתו למחול על עון עבודה זרה"; דברים יג, יח ד"ה מחרון אפו; רמב"ן שמות כ, ב: "ולא נמצא בכתוב בשום מקום שיבא לשון קנאה בשם הנכבד כי אם בענין עבודה זרה בלבד. ואמר הרב במורה הנבוכים (א, לב) שלא תמצא בכל התורה ובכל ספרי הנביאים לשון חרון אף ולא לשון כעס ולא לשון קנאה אלא בענין ע"ז בלבד". וכן בתוספתא סוטה (ליברמן) יד, ג: "משרבו בעלי הנאה בא חרון אף לעולם ובטל כבוד תורה משרבו לוחשי לחישות בבית דין נתעוותו המעשים ונתקלקלו הדינין ופסקה השכינה מישראל"; בבלי, סוטה מז ע"ב; בבלי, סנהדרין לה ע"א ועוד.

31 H. Niehr, "Bedeutung und Funktion Kanaanaischer Traditionselemente in der Sozialkritik Jesajas"; BZ 28 (1984), p 69–81: "worum es sich bei diesem Weinberg handelt, wird deutlich durch die in 3, 15 parallel gesetzte Bezeichnung "Ami".

32 לעיל הערה 17.

33 ראו Procksch (לעיל הערה 5), עמ' 77.

יונג,³⁴ ו' החיבור מצביעה על האירוע הקודם. דליץ³⁵ מנסה לתאר את האירועים שהיו קודם. ה' אומר: שלחתי לשמור על הכרם אבל אתם... משמעות רבה לו' החיבור נותן וילדברגר.³⁶ לפי דעתו כוונתה להצביע על האשמים האמיתיים במצב הקטסטרופאלי שהעם שרוי בו. לא פגעי הטבע אשמים, ולא מלחמות ובצורת. האמת הצרופה היא (אם אתה עומד ומשתומם על גורל הכרם) שהמנהיגות הכושלת, הפושעת והמרשעת היא האשמה בשרפת הכרם. יונג³⁷ מדגיש את צורת הפועל, המצביעה על פעולה מתמשכת (מבערים את הכרם כל הזמן). לדעתו הנביא מעמיד את הזקנים ואת השרים באותה פוזיציה של ניצול השכבות החלשות. העמדת הזקנים כראשי השבטים (שסמכותם לדעת חנן³⁸ הייתה פופולארית יותר), ליד השרים בעמדה של ניצול סוציאלי, מראה על מידת השחיתות בשלטון האליטות.

הפעולה של חורבן והרס מתבטאת בפועל "בער" בפייעל.

א. אם הכוונה היא לפעולת העדרים שבאכילתם ובשהייתם באחו מוטטו את כרמי העניים, נראה הדבר לא מתאים לשימוש המטפורי הרגיל שבדרך כלל משתמשים בפועל זה.³⁹

ב. פעולת ה"בעירה" בשימושה המטפורי של בליעה וחסול, באה לידי ביטוי במעשיהם של מנהיגי העם כלפי הנזקקים וכלפי "אוכלוסיית השוליים", כפי שנאמר בירמיהו (יב, י): "רעים רבים שחתו כרמי בססו את חלקתי נתנו את חלקת חמדתי למדבר שממה".

רינגרין⁴⁰ טוען ששימוש בפעולת ה"בעירה" אצל ישעיהו (ג, יד; ה, ה) קשור לעדרים הגורמים הרס, חורבן ונזקים בלתי הפיכים. דימויים אלה הם ציונים מטפוריים שבחרו נביאי ישראל בניסיון להגדיר את העם. פרוקש⁴¹

34 Young (לעיל הערה 5).

35 Delitzsch (לעיל הערה 7), עמ' 140.

36 Wildberger (לעיל הערה 1), עמ' 132.

37 Young (לעיל הערה 5), עמ' 158.

38 J. Jensen, Isaiah 1-39, Wilmington 1984, p. 67.

39 אמנם בספר במדבר (כא, כב) כאשר בני ישראל מבקשים לעבור בארץ האמורי הוא מסרב, וברקע גם נמצאת המילה כרם, שאנו דנים בה. אולי יראתו של מלך האמורי מפני ישראל היא מורא של כיבוש וחורבן עקב הליכתם של בני אדם ועדריהם בשדותיהם. גם מואב (במדבר כב, ד) מביא דוגמה לחורבן ואבדן תשתיות בדו"ח לזקני מדיין בשימוש הפועל "לחך" (ראו הסברו של ר' יצחק ערמא בפירושו עקדת יצחק על הפסוק הנ"ל).

40 H. Ringgren, ThWAT I, voice "Vaer", cols 727-731.

41 Procksch (לעיל הערה 5), עמ' 77.

טוען שבפעולתם המנהיגים עקרו את כל אשכולות העץ, לא השאירו שריד ופליט מפרותיו, והניחו אותו ערום ומתבוסס בדמו זועק לעזרה מחמת העושק.

ג. כאמור, הפועל חוזר שוב בישעיהו ה (פסוק הb): "הסר משוכתו והיה לבער פרץ גדרו והיה למרמס". הקווים המקבילים בין פעולות ההבערה באו להודיע על פעולה נוספת של רמיסה. בדומה לכך אם כי בשימוש בפועל אחר אנו מוצאים בפרק ז (כג-כה): "והיה ביום ההוא יהיה כל מקום אשר יהיה שם אלף גפן באלף כסף לשמיר ולשית יהיה [...] כי שמיר ושית תהיה כל הארץ [...] והיה למשלח שור ולמרמס שה". בישעיהו י (פסוק ו) הפועל "רמס" מופיע בתקבולת עם הפעלים "לשלול" ו"לבזז": "בגוי חנף אשלחנו ועל עם עברתי אצונו לשלל שלל ולבזז בז ולשמו מרמס כחמר חוצות".

ד. תיאור האבדן וההרס מודגש בטיעון האשמה: "גזלת העני בבתיכם". התקבולת מבקשת להבליט שפעולת גזלת כלי האביונים קשורה לבעירת הכרם. מסקנתנו תהיה שכוונת הנביא כ"לוחם לענייני רווחה" היא לדווח שהמנהיגים שינו את טיב הכרם והפכו אותו למאכל בהמות. החזקת כלי העניים הדלים בבתי העשירים מצביעה על רעיון גדול יותר: לפתור את בעיית העוני, בפתרון סופי – בחיסולם של העניים. עיקרון זה עומד במרכז דברי הנביא בפרק ה (פסוק ח): "הוי מגיעי בית בבית שדה בשדה יקריבו עד אפס מקום והושבתם לבדכם בקרב הארץ". העניין חוזר ונשנה על ידי הנביא מיכה (ב, ב): "וחמדו שדות וגזלו ובתים ונשאו ועשקו גבר וביתו ואיש ונחלתו".

ה. במקום אחר (י, יב) ישעיהו מיצר על עיניו הדין ועל גזלת העניים, היתומים והאלמנות: "להטות מדין דלים ולגזל משפט עניי עמי להיות אלמנות שללם ואת יתומים יבזו". הנביא טוען שהאליטות גוזלות את זכותם הלגיטימית והאלמנטארית להגנה במשפט (גזלת משפט של עניי עמי). הנביאים מחזירים אותנו לעידן המלוכה, ואנו צופים במגמות הסוציו-אקונומית של אותה תקופה. ריכוז התוצר הגולמי היה בידי מונופולים של קומץ משפחות עשירות ששלטו בו וקבעו את המדיניות הכלכלית והחברתית של הממלכה. תופעה זו גרמה להידרדרות בעלי העסקים הקטנים שירדו מנכסיהם. פעולות אלה נאסרו על ידי התורה במפורש, המזהירה אותנו על ניצולו של הזולת (ויקרא יט, יג). פגיעה בזולת בגזל ובעושק היא פגיעה ישירה באל (ויקרא ה,

כא). יחזקאל בתיאור הצדיק מצביע על שורה של אנטיתזות למה שנראה כמודל בחברה: הצדיק אינו עושק ואינו מנצל, מחזיר את בגדי עמיתו, מאכיל את הרעב, נותן לערום בגד, ריבית אינו לוקח ומשפט אמת עושה בין איש לרעהו (יחזקאל יח, ז-ח).

ו. הפעולות המצביעות על צבירת הון רב על גבי הדלים כגון: ניצול, גזל, גנבה, ריבית, עושק, ואי צדק במשפט כלולות במה שהנביא מגדיר גזלת העניים. הנביא שם במרכז התעניינות השומעים והקוראים את העני כמוקד משיכה של כל הפעולות שצינו קודם. רמז יש בדבריו לסוג של סתירה: מה אפשר עוד לגזול מהאביון? ספר משלי מסביר את האבסורד בגזלת העני באומרו: "אל תגזל דל כי דל הוא ואל תדכא עני בשער. כי ה' יריב ריבם" (משלי כב, כב-כג). בהשוואה לישעיהו אצלנו בפסוק יד הטקסט במשלי חוזר על המוטיבים הבאים: (1) לגזול את העני; (2) לדכא אותו; (3) ה' מגן על אביונים.

התלות הרעיונית בין שני הטקסטים בוודאי אינה מקרית. האמירות האלה מקרבות את הטקסט המקראי לדעתם של חכמי הדורות. אנשי הגות, אשר בחנו כליות ולב וישבו על המדוכה כדי לפתור את בעיות החברה היהודית, התבססו על אמרותיהם המהפכניות של נביאי העם. לימוד פילוסופי וערכי נעשה על ידי הנביא, כאשר הוא בחר להשתמש בפורמולה המשפטית.⁴² ניר (H. Niehr)⁴³ טוען שהכרם בישעיהו ג, יד הם דלי העם הרצוצים והשבורים. הוא אינו כולל בתוך הגפן את האליטות, שבפעולתן ההרסנית "שורפות ואוכלות את העץ".

מה לכם תדכאו עמי?

הדימוי המובע לפנינו בפועל "תדכאו" מצביע על פעולת הטחינה הנעשית על ידי גלגלי האבן הכבדים הטוחנים ומפוצצים כל תוצר. תמונת המצב כפי שבאה לידי ביטוי במקרא, מראה כמה פנים:

א. הנושא של פעולת הדיכוי והטחינה יכול להיות האל:

- במשמעות של ניסיון: האל רצה לדכא את עבד ה' (ישעיהו נג, ז).
- במשמעות של ניצחון וגבורה: ה' מדכא ומנפץ את רהב (תהלים פט, יא).

42 ראו Wildberger (לעיל הערה 1), עמ' 133.

43 ראו Niehr (לעיל הערה 31), עמ' 72.

- במשמעות של ענישה: נאמר על ידי האל: "ויאל אלוה וידכאני" (איוב ו, ט).
- ב. הנושא גם יכול להיות המלך.
כשותפו של ה' בארץ, המלך חייב להגן על כל חלקי החברה ולהיות רגיש יותר למעמד הנמוך בה. עליו לשפוט בצדק דלים, להושיעם ולדכא את אויביהם. כך דורש בעל מזמור עב באחת מיצירותיו המופתיות לדרישת צדק ולגאולת האביונים: "ישפט עניי עם יושיע לבני אביון וידכא עושק" (פסוק ד). הפעולה הנדרשת מהמלך ברורה ואינה משתמעת לשני פנים: עליו להגן על עניי העם ולדכא את מוקדי מפעילי העושק החברתי.
ג. הנושא יכול להיות הרשעים:
- במשמעות של דיכוי ורצח כפי שרואים בתהלים במזמור צד: "עמד ה' ידכאו ונחלתך יענו, אלמנה וגר יהרגו ויתומים ירצחו" (פסוק ה).
- במשמעות של רדיפה עד חורמה של מוקצי העם,⁴⁴ המעיקים לצדיקים כפי שנראה בתהלים במזמור קמג: "כי רדף אויב נפשי דכא לארץ חיתי הושיבני במחשכים כמתי עולם" (פסוק ג).
- דיכוי הדל במשפט הוא נאסר על ידי ה' (משלי כב, כב).
כך דרכם של הרשעים.⁴⁵ ה' אינו יכול להשלים עם דפוסי התנהגות כאלה (איכה ג), המראים על "מנהג רשעים", שהפך בשביל ציבור זה להלכה פסוקה.
- משמעות של רָשַׁע, אשר חש אויב עם רָעיו, המותחים בקורת על התנהגותו: "עד אנה תוגיון נפשי ותדכאונני במלים" (איוב יט, ב). השימוש במילה "מילים", ככלי של פעולת הדיכוי מציבה אותנו בקו תקבולת עם האסוציאציה המטפורית של הפועל.

44 השתמשנו בביטוי זה על פי פירושו של רש"י על במדבר יא, א כדי לזהות את המנהיגים הרשעים שאינם הולכים על פי הוראות ה' כערב רב או ככאלה שדרגתם ומעמדם השכיחו את שליחותם.

45 את המושג כדיכוי חברתי ובישעיהו ג, טו אומר: "H. F. Fuhs, ThWAT II, voice "Dakah", col 207–221, esp. col. 217–219. Nicht weniger anschaulich und eindrucksvoll ist die Sprache Jes 3,15: wie zwischen Muhlsteinen zermahlen sie das Volk und die Armen zertampfen sie, wie man Gewurze im Morser zertampft."

ופני עניים תטחנו

האובייקט של פעולת הטחינה :

- א. כאשר ה' הוא הנושא, האובייקט הוא עבד ה', המשמש ככלי לפעולת הטחינה. התוצאה : צער וסבל ;
  - ב. האויב המיתולוגי (רהב). במקרה זה הפועל קשור עם הרס, חורבן וניפוץ טוטאלי של האויב. זהו ניצחון מוחץ של האל לעומת כישלון צורב של האויב ;
  - ג. איוב בתחינתו להתערבות אלוהית משווה את פעולת הדיכוי עם המיתה בביטוי מלא עוצמה : "יתר ידו ויבצעני" ;
  - ד. כאשר המלך הוא הנושא, האובייקט הוא העשוק והמדוכא. רואים את המלך כ"סגנו" של ה' בשליחותו לדאגה והגנה על הדלים. המלך המועל בשליחותו ייחשב כחלק מאותה חברת פושעים, ונחלתו תהיה במחנה אלו שמנצלים ונוגשים בעם ;
  - ה. כאשר הנושא הם הרשעים האובייקט הוא העם.
    - ברורה היא ההנגדה הנעשית במקרה הזה בין מנצלים ומנוצלים. בעצם העובדה שמנהיגי העם מחליטים החלטה אסטרטגית להיות במחנה המנצלים ובוני החברה בדמים, הם מוציאים את עצמם מכלל ישראל. העם הוא עם מדוכא, טחון, רמוס ועשוק.
    - האדם צריך להתמודד עם אויב עז ואכזרי שבכוונתנו לרוצחו, או להתמודד מול מילים הגורמות לו צער ויגון רב (איוב).
    - העניים העשוקים, המכונים על ידי הנביא "עני", הם הגדרה אישית אינדיווידואלית לעם.
- כדוגמה לסעיף ה אפשר להביא את הטקסט של הנביא ישעיהו (ג, טו) באומרו : "ופני עניים תטחנו".
- השאלתא : "מה לכם?" היא טיפוסית לסגנון הרטורי כפי שרואים גם בתהלים נ (טז). אמנם בפסוקנו הנידון מודגשת האשמה באופן של השתוממות ודרישה, המעצים עוד יותר את השאלה.
- שימוש השייכות "עממי" לא רק מראה על רגש של רכות מצד ה' לעמו, אלא על הזדהות וקרבה אל העם והתרחקות מכל אלה שמנצלים ומעיקים לעם. במקרים אחרים העם בעצמו פונה אל ה' מחמת האי-צדק והניצול ומבקש ממגן הגרים, היתומים והאלמנות להתערב לטובתו

ולהגן על "עמו" (תהלים צד, ד). במקרה שלנו הזיהוי הוא חזק יותר כי הוא יוצא מה' עצמו. אם ניקח בחשבון את הקווים המקבילים בין "עמי" ו"עניים", קו הזיהוי יהיה מדויק יותר. בצדק אומר וילברגר בסיום פירושו: "צריכים לזהות את הקשר הקיים לכאורה והמסר הסמוי וההדוק בין עם ה' והדלים".⁴⁶ נראה לנו שניתן לוותר על הקשיחות המדעית ולטעון שהביטויים "לכאורה" ו"סמוי" הם מיותרים והקשר ברור לעין.

הפעולה מוגדרת בפועל "טחן". שימוש זה הוא יחידאי ויחודי אצל הנביא,⁴⁷ והוא משקף את אישיותו ואת סגנונו הבלתי-שגרתיים של ישעיהו,⁴⁸ שהצליח להגדיר הגדרה מדהימה.⁴⁹

- כאשר כלי הטחינה אינו מוגדר, משמעות הפועל טחן מתחלפת ומתמזגת בפועל "דכא", ואפשר לתרגם גם את הפועל דכא כטחינה סתמית. אך לפי הטקסטים המקראיים, פעולת הטחינה מבטאת פעולה שהופכת את אובייקט הטחינה לדק כאבקה ממש. כך גם נשאר בתודעת השומע והקורא תמונת המטחנה, הטוחנת את גרעיני השיבולים עד דק והופכת אותם לאבקה לבנה. כך מציין גזניוס (W. Gesenius) בפירושו לפועל "טחן".⁵⁰ הקרבה הרעיונית בין הפעלים "דכא" ו"טחן" גורמת גם לקרבה מטפורית עם מפעילי הדיכוי, הזקנים והשרים נוגשי העם. יש לציין שאותו גזניוס בניתוחו המטפורי לפועל דכא, מתייחס במפורש לפועל טחן. הנביא וקהל השומעים ראו מול עיניהם את האבנים הסובבות שבטחנות הקמח, כאשר אבן אחת הסתובבה על צירה וחברתה הייתה

46 ראו Wildberger (לעיל הערה 1), עמ' 134.

47 השוו שמות לב, כ: "ויקח את העגל אשר עשו וישרף באש ויטחן עד אשר דק", שם מופיע לראשונה הפועל "טחן". הקישור לעבודה זרה (מעשה העגל) אולי הביא את הנביא למודעות שמעשי האליטות בניצול העם, הוא חילול הקודש ועבודה זרה, לעומת המן שירד משמים והוא "לחם חסד", שהעם טחן לצרכיו (במדבר יא, ח). וראו גם שופטים טז, כא פעולת טחינה כעונש והשפלה; ישעיהו מז, ב על בבל כממלכה שפלה; איוב לא, י על תלונת איוב על טחינת אשתו לזרים. Gesenius-Thesaurus (עמ' 594) ראו קונוטציה מינית בפועל "טחן", והפנו את תשומת לבנו לשופטים טז, כא ולאיכה ה, יג.

48 ראו Wilberger (לעיל הערה 1), עמ' 133.

49 ראו Procksch (לעיל הערה 5) עמ' 77.

50 W. Gesenius, TLHC, p. 549.

קבועה ואינה זזה מעמדתה. פעולה זו מתארת איך הדלים סבלו ממניפולציות רבות. כסיבוב המטחנה כך סיבוב ההבטחות לשיפור מצבם. לאחר ההבטחות המציאות טפחה על פניהם של הנזקקים, והם ראו רק ניצול, דיכוי, שבירת גופם וטחינתם, עד אשר הפכו פניהם לחיוריים, דקים ומנופצים כגרעין השיבולת ההופך לקמח⁵¹. הפנים הם דמותו של האדם. אפשר לראות בהם את אישיותו. מילה נרדפת לפנים יכול להיות כבוד האדם.⁵² דליץ' אומר: "מטפורה עזה עם עוצמה אדירה, ללא שום תקבולת. פעולת טחינת השיבולים במטחנה עם אבנים כבדות, מראה את המנהיגות השולטת בשיא ערוותה, טוחנת את פני הדלים התשושים ומשליכתם באכזריות ללא רסן כפגרים מתים עם פנים חיורות ולבנות כקמח, פני מת, עקב הניצול והייאוש".⁵³

המשפט מסתיים בפורמולה המסכמת: "נאום ה' אלוהים צבאות", ללא נתינת פסק דין. אמנם העונש מובן ומוחדר בהאשמה: "אין ספק בדרך שינקוט בה ה': גנבת כלי העניים בידי האליטות העשירות אינה משאירה להן סיכוי לרחמים או לבריחה מהעונש הקרב ובא".⁵⁴

סיכום

א. משפט ה' כהגנה לדלים. בקוטביות של אביונים מול האליטות, הופך משפט ה' לסנגוריה לראשונים לעומת קטגוריה לאחרונים. מבלי להגיע למסקנות על משפטי ה' בטקסטים אחרים, צריכים לציין בזהירות רבה, שצדק האל הוא אמיתי ומושלם. השחקנים מוכרים, והאפילוג הוא ידוע. אמנם השומע-הקורא יפעיל את דמיונו כדי לדעת מה יהיה פסק הדין שה' יביא לידי יישום.

ב. הטקסט מעניק לנו בסיס איתן כדי לזהות את הגפן-הכרם עם העם, וההגדרה שהעם הם דלי הארץ האביונים, הנמצאים בשולי החברה הישראלית. קווי הדמיון בין בעירת הכרם וגנבת כלי העניים והפעלים לדכא

51 התוצאה היא חומר לבן, הנראה לכאורה כפעולה טהורה. אך אם נבדוק היטב, קמח זה עשוי מגופי האביונים. ראו גם Wildberger (לעיל הערה 1), עמ' 134.

52 מעניין לראות בספרות חז"ל שהביטויים "מלבין" ו"פני" קשורים לפגיעה בזכויות הפרטיות של האדם. ראו בבלי, בבא מציעא נט ע"א: "המלבין פני חברו ברבים אין לו חלק בעולם הבא", ילקוט שמעוני, חלק א, רמז קמה: "המלבין פני [...] כאילו שופך דמים" ועוד.

53 ראו Delitzsch (לעיל הערה 7), עמ' 89.

54 ראו גם Wildberger (לעיל הערה 1), עמ' 134.

את העם ולטחון את פני הדלים הם חלק מהרפרטואר שהנביא השתמש בו, כדי להדהים את קהל שומעיו. הנתונים ברורים: דלי העם הם בני ה', האליטות איבדו צלם אנוש, ולכן כבר אינן שייכות לכלל ישראל. הזקנים והשרים מייצגים שתי שיטות מסורתיות של ממשל: המשפחתי-שבטי והמלוכני, שבמקרים לא מעטים חיו באי-הסכמה ובמתח רב, אך מלוכדים ומאוחדים הם בדבר אחד בלבד: ניצול האביונים.

ג. הזיהוי של העם עם הכרם כחלק אינטגרלי מההווי החקלאי הישראלי מבליט אספקטים חשובים של הקשר של ה' עם עמו ישראל, וזה הופך את עידן החורבן וההרס לחמור עוד יותר. רכיבי ההקבלה לכרם הם: הבחירה (כרם מובחר – זן מיוחד במינו), השמירה והטיפול (נטיעה, מים, סיקול אבנים, בניית חומה והצבת שומר) ונשיאת הפרי-הריבוי (הארץ מתמלאת גפנים). כל הסיכויים להצלחה נתקלים באויב פנימי, הגורם לשרפתו ולחורבנו. הטקסט מאשים ישירות את המושלים ולא את פגעי הטבע, נוכח המצב הנוכחי של הכרם-הגפן. האליטות השולטות גרמו לאסון הכבד הזה. עושק, ניצול, לקיחת ריבית, ונישול נכסים כולם נכללים תחת כותרת אחת: "גזלת העניים", והיא בעצם כריתת הכרם.

ד. בפעולת דיכוי העם מדגישים במיוחד את שאיפותיהם של המושלים: חיסול העני ולא העוני. הדימוי של דיכוי העם משקף את רגשותיהם של עשירי הארץ שכך היו רוצים לראות את הדלים. מעשיהם הנפשעים חותרים למטרה זו.

ה. הדגשת פעילותם של המושלים מובלטת בטחינת פני האביונים, כאשר כוונתם האמיתית היא להופכם לאבקה, לרמוס את כבודם ולהופכם להפקר. האשמה בשימוש בדימויים אלה מביאה למודעות השומע והקורא את שיטות הדיכוי שהשתמשו בהן מנהיגי העם בעבר.

